

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО (упорядниця),

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (79000, Львів, вул. Університетська, 1)

NATALIA KOVALISKO (compiler),

Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Sociology, Faculty of History, Ivan Franko National University of Lviv (1, Universytetska St, Lviv, 79000)

kovalisko@mail.lviv.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>

ЛЮДМИЛА СОКУРЯНСЬКА (упорядниця),

доктор соціологічних наук, професор, завідувачка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, пл. Свободи, 4, Харків)

LIUDMYLA SOKURYANSKA (compiler),

Doctor of Sciences in Sociology, Professor, Head of the Department of Sociology, V.N. Karazin National University of Kharkiv (4, Svobody Sq, Kharkiv, 61022)

sokuryanska@karazin.ua

<http://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Круглий стіл

«Українське суспільство після перемоги»

5 липня 2022 року було проведено круглий стіл, присвячений повоєнним перспективам українського суспільства. Організаторами круглого столу були Соціологічна асоціація України та Інститут соціології Національної академії наук України. Модерували його засідання **Віль Бакіров** — Президент Соціологічної асоціації України (САУ), академік НАНУ та **Євген Головаха** — директор Інституту соціології НАН України, член-кореспондент НАНУ. Учасниками круглого столу стали відомі вітчизняні соціологи, які представляли провідні академічні та освітні установи нашої країни.

Ідея проведення круглого столу «Українське суспільство після перемоги» належить Президенту САУ академіку Вілю Бакірову, його назву запропонував директор Інституту соціології член-кореспондент НАНУ Євген Головаха. Обговорюючи можливу тематику круглого столу, члени робочої групи з його організації виходили з того, що українські соціологи повинні вже сьогодні створювати чітке бачення по-

---

Цитування: Круглий стіл «Українське суспільство після перемоги» (2022). Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 4, 179–192.

воєнного розвитку нашого суспільства, здійснювати системний аналіз імовірності різних сценаріїв цього процесу та всього спектру чинників їх реалізації. На думку організаторів круглого столу, відбудова України після війни має бути не просто відродженням довоєнного стану. Величезний духовний і моральний потенціал, мобілізований у героїчному протистоянні російській агресії, має бути запорукою сутнісної демократизації політичного життя, державного управління, створення справедливої та ефективної судової системи, правоохоронних органів, максимального розширення економічної свободи, створення умов вільного розвитку освіти та науки, забезпечення невіддільних прав і свобод громадян, суттєвої трансформації ціннісних засад суспільної згуртованості, формування української політичної нації. Саме на цих питаннях і було сконцентровано увагу спікерів круглого столу. Але перспективи повоєнного розвитку України можуть бути визначені, зокрема та перш за все, з урахуванням тих змін, які вже привнесла в життя українського суспільства війна з РФ. З огляду на це засідання круглого столу «*Українське суспільство після перемоги*» розпочалося з доповідей про сьогоdnішній стан нашої країни, про ті зміни практично в усіх сферах її життєдіяльності, що спровоковані війною. Цей блок проблематики круглого столу представляли кандидатка соціологічних наук доцентка *Олександра Дейнеко* (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), *Олексій Антипович* (Соціологічна група «Рейтинг») та доктор соціологічних наук *Сергій Дембіцький* (Інститут соціології НАН України).

* * *

У своєму виступі «*Як війна змінює українське суспільство*» *Олександра Дейнеко* акцентувала увагу на інституційному рівні змін, що відбуваються в Україні, зокрема на рівні політики та економіки. Вона підкреслила, що на *рівні політики* спостерігається об'єднання зусиль представників різних політичних сил для досягнення спільної мети — Перемоги України; їхній відхід від критики до взаємодопомоги; узгодженість роботи Парламенту в умовах воєнного стану, а також найвищий рівень підтримки Президента України — 93% (за даними Соціологічної групи «Рейтинг», 1 березня 2022 року). Що стосується *економіки*, то доповідачка навела такі приклади змін, як безкоштовна евакуація й розміщення внутрішньо переміщених осіб; надання їм фінансової та гуманітарної допомоги; податкові пільги та спеціальні програми підтримки бізнесу; виплата пенсій і стипендій. Надзвичайно важливим показником соціокультурних змін у нашому суспільстві є значне підвищення рівня громадянської ідентичності українців: у серпні 2021 року 75% опитаних ідентифікували себе як громадяни України, у квітні 2022 року — 98% (за даними «Рейтингу»).

Війна зумовила *нову якість* таких соціальних феноменів, як *міжрегіональна взаємодія та згуртованість*, що призводить до стирання міжрегіональних відмінностей з акцентом на загальнонаціональній єдності (спільна загроза та спільна мета); *міжособистісні зв'язки* (люди стали ближчими один до одного, більше довіряють одне одному тощо); *волонтерство*, яке перетворилось на практику спротиву, засіб подолання травматичного досвіду та відтворення «звичної» повсякденності.

Акцентуючи на змінах, викликаних війною, О. Дейнеко наголосила на тому, що ідея Перемоги України у війні з РФ стає важливим чинником націєтворення, а інтенсивна співпраця нашої країни з міжнародною спільнотою суттєво посилили її соціальний капітал на світовій арені, наблизивши членство в ЄС.

Продовжуючи аналіз впливу війни на трансформацію українського суспільства, керівник Соціологічної групи «Рейтинг» **Олексій Антипович** побудував свій виступ на викладенні основних результатів досліджень, проведених очолюваною ним компанією протягом кількох останніх років, у тому числі під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ. Порівнюючи результати цих досліджень, доповідач об'єднав їх у шість блоків.

Перший блок «**Загальні настрої українців**». Ось деякі результати порівняльного аналізу, здійсненого О. Антиповичем. Якщо серед опитаних у січні 2022 року впевнених у тому, що Україна зможе відбити напад Росії, було 56%, то вже 26 лютого 2022 року, тобто через день після початку воєнної агресії РФ, таких респондентів було 70%, а в червні цього року — 93%. Вражають відмінності у відповідях респондентів на запитання, чи у правильному напрямі йдуть справи в Україні. У січні 2022 року вважали цей напрям правильним 23% опитаних (відповідно, неправильним — 70%); у червні — 75% і 13%, відповідно. Почуття гордості за Україну в серпні 2021 року відчували 34%, у квітні 2022 року — 80% опитаних. Порівняно із країнами Європи, 8% опитаних у січні 2022 року вважали нашу країну лідером; у березні 2022 року — 34%. Порівняно з колишніми республіками СРСР, вважали Україну лідером у січні 2022 року 28% опитаних, у березні цього року — 63%.

Наступний блок висвітлював питання **самоідентифікації** українців. Результати проведених досліджень засвідчили, що рівень громадянської ідентичності опитаних у серпні 2021 року становив 7,9 бала (середнє за шкалою від 1 до 10), у квітні 2022 року — 9,8 бала. Що стосується європейської ідентичності, то зростання її рівня було вражаючим: з 3,6 бала у серпні 2021 року до 6,4 бала у квітні 2022 року. Це відбулося за рахунок західного регіону, де європейська ідентичність сягнула 7,1 бала, та за рахунок молоді (6,6 бала). Що ж до радянської ідентичності, яка все ще притаманна деяким нашим співвітчизникам, то її рівень у серпні 2021 року становив 2,9 бала, у квітні 2022 року — 1,1 бала.

За даними, які були представлені у третьому блоці «**Єднання**», із січня до березня 2022 року майже вдвічі знизився індекс загрози розколу українського суспільства: з 2,4 бала (середнє за шкалою від 1 до 5) до 1,3 бала. Про об'єднання українців у боротьбі з агресором свідчать дані про різноманітні форми їхньої допомоги нашій державі, її збройним силам, територіальній обороні, громадянам, які постраждали від російських окупантів. Найпоширенішими з них виявилися фінансова допомога (у березні 2022 року її здійснювали 30% опитаних, у квітні — 45%) та волонтерство (у березні 2022 року в цьому русі брали участь 37% респондентів, у квітні — 35%).

Четвертий блок О. Антипович назвав «**Росія — ворог**». Він зазначив, що в березні 2022 року 95% опитаних сприймали Росію як ворога України № 1. Нашими головними союзниками вони назвали Польщу, Литву, Велику Британію та США. Головною метою вторгнення РФ в Україну 56% респондентів визначили її прагнення повного знищення нашого народу. Обираючи терміни, які характеризують політичний режим у РФ, вони позначили такі: диктатура — 41%, фашизм — 37%, нацизм — 10%. Із тезою про те, що росіяни та українці — це один народ, у липні 2021 року погоджувалися 41% опитаних, у квітні 2022 року — 8%. На думку 64% респондентів квітневого опитування, відновлення дружніх відносин українців з росіянами неможливе.

Щодо проблематики п'ятого блоку «**Мовне питання**», то серед опитаних у березні 2022 року лише 8% вважали можливим надання російській мові статусу дер-

жавної. З погляду 83% респондентів, єдиною державною мовою в нашій країні має бути українська.

У контексті останнього блоку «**Радянська ідеологія**» О. Антипович прокоментував два запитання. Перше із них стосувалося ностальгійних настроїв українців через розпад СРСР. В опитуванні квітня 2022 року такі настрої були притаманні 11% опитаних (найбільше жалкують щодо цього у Східному регіоні — 18%, найменше — у Західному — 4%). Суттєві відмінності виявлені у відповідях респондентів на запитання про те, як має відзначитися 9 травня: радше як День перемоги чи як День пам'яті жертв Другої світової війни. Якщо у квітні 2012 року святкування Дня перемоги підтримували 74% опитаних, то 10 років по тому, у квітні 2022 року, — лишень 15%. У підсумку за відзначення Дня пам'яті жертв Другої світової війни висловилися 18% та 80% відповідно.

Про результати ще одного опитування Соціологічної групи «Рейтинг» розповів у своїй доповіді «**Індивідуальні та соціетальні цінності населення України під час війни**» **Сергій Дембіцький**, за авторською методологією якого у червні 2022 року було здійснено зазначене дослідження.

Презентуючи отримані дані, С. Дембіцький наголосив, що війна актуалізувала такі *індивідуальні* вітальні цінності, як *фізичне здоров'я* (85,1% опитаних позначили цю цінність як найважливішу, 1-ше рангове місце) та *психологічний комфорт* (відповідно, 71,1%, 2-ге рангове місце), 3-тє рангове місце посіла така цінність як *міжособистісні стосунки* (68,9%), 4-тє — *особиста свобода* (64,3%), 5-е — *моральність* (58,7%), 6-тє — *домашній комфорт* (57,5%). Така висока ціннісна значущість перелічених життєвих благ не викликає питань, адже під час війни люди передовсім прагнуть зберегти фізичне та психологічне здоров'я, свій дім, мати надійне оточення, яке завжди прийде на допомогу в скрутних обставинах. Найменшу значущість для опитаних українців мають такі *індивідуальні* цінності, як *влада* (20,1%, останнє 12–13-тє рангове місце), *статусні позиції* (20,1%, 12–13-тє рангове місце), *дозвілля* (34,1%, 11-тє місце), *зовнішня привабливість* (35,5%, 10-тє місце). Серединні позиції у ціннісній ієрархії українського населення в умовах війни займають *орієнтації на самореалізацію* (42,4%, 9-тє місце), *багатство* (44%, 8-ме місце) та *знання (отримання важливої інформації)* (48,2%, 7-ме місце).

Щодо *соціетальних* цінностей, то абсолютна більшість респондентів до п'ятірки лідерів віднесла такі, як *безпека* (80,5%, 1-ше місце), *сила держави* (63,8%, 2-ге місце), *порядок* (61,3%, 3-тє місце), *нормативність (дотримання законів)* (58,9%, 4-тє місце) та *рівність громадян* (53,6%, 5-тє місце). Дещо менш важливими для опитаних виявились такі *соціетальні* цінності, як *свобода (мінімізація втручання держави в життя суспільства)* (48,4%, 6-тє місце) та *стабільність* (44%, 7-ме місце). Нарешті, найнижчі позиції в ієрархії *соціетальних* цінностей респондентів посіли *самостійність держави* (37,4%, 8-е місце), *науковий та технічний розвиток суспільства* (35%, 9-е місце), *політичне, культурне, в тому числі релігійне, різноманіття* (34%, 10-е місце) та *селективність (розподіл позицій у державних структурах, виходячи з кваліфікації, досвіду й репутації претендентів)* (32%, 11-тє місце).

Спікерами наступного тематичного блоку круглого столу «**Соціетальна стратифікація, мобільність та структурні нерівності у поствоєнній Україні**» були **Ольга Куценко** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та **Наталія Коваліско** (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Свою доповідь «**Соціоструктурні зміни в суспільстві під час війни: можливості, загрози, дилеми**» докторка соціологічних наук професорка **О. Куценко** розпочала з *абетки соціоструктурного аналізу*, акцентуючи увагу на тому, що соціальні структури постійно конструюються, відтворюються і змінюються в соціальних практиках та укорінюються в культурі. Говорячи про деякі *принципові соціоструктурні зміни в Україні напередодні війни*, вона зазначила, що попри збереження високо ієрархізованої структури суспільства, за даними досліджень О. Симончук і Л. Малиш, відбулися зміни у сприйнятті населенням стратифікаційного профілю нашого суспільства від пірамідального у 2009 році до наближеного до ромба у 2019-му; порівняно із 2009 роком, у 2019-му висхідна мобільність у структурних ієрархіях переважала над низхідною як серед чоловіків, так і серед жінок; підвищився рівень оптимістичного сприйняття найближчого майбутнього; збільшилась кількість громадян, які ідентифікували себе із середнім класом: 59% у 2019-му проти 51% у 2009-му; зменшився рівень орієнтацій на редистрибутивну політику; актуалізувалися дієві стратегії адаптації до суспільної нестабільності.

Зміни, що відбулися в класовій структурі, викликали до життя гіпотезу про вихід на сцену українського суспільства *цивільного класу* як нового середнього класу інформаційно-цифрової епохи, що сформувався під впливом експансії вищої освіти, глобалізації та просторової мобільності, поширення технологічних навичок; зростання можливостей свободи вибору, самовираження, комунікації та громадянського залучення. Представники цього класу мають подібний (середній) рівень соціально-економічного та культурного добробуту; проявляють себе в множинних формах громадянського/публічного активізму під час війни з РФ; мають специфічний культурний капітал (сучасна вища освіта, інформаційно-цифрові вміння, здатність до соціально-мережових взаємодій, володіння технологіями алгоритмування, постмодерністські цінності незалежності та самовираження, соціальної відповідальності та контролю за власним життям). Клас формується з більш освічених міських соціальних категорій, які представляють «креативних професіоналів» (R. Florida), професійні категорії, пов'язані з технологіями, наукою, дослідженнями, медіа, освітою, що залучені до бізнесу, експертизи, виробництва і поширення знання, культури і технологій. Представники цього класу є творцями і промоутерами нового суспільного порядку та деліберативної демократії.

До надзвичайно важливої та сензитивної проблеми сучасного українського суспільства звернулася в своєму виступі «**Сучасний стан вимушених міграційних процесів та перспективи їхнього розвитку у поствоєнній Україні**» докторка соціологічних наук професорка **Наталія Коваліско**. Вона зазначила, що масштаби міграційних процесів унаслідок війни з РФ поставили перед Україною гуманітарний виклик, з яким вона ніколи ще не стикалася у своїй історії. Із початком російського повномасштабного вторгнення своє місце проживання, за приблизними оцінками, змінило понад 10 млн українців, частина з яких виїхала за кордон, інша частина (понад 6,27 млн, за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ)) — стала внутрішньо переміщеними особами, переїхавши до умовно безпечних регіонів в Україні.

За даними агенції ООН у справах біженців, від початку російського вторгнення було зафіксовано 9 млн 136 тис. перетинів кордону на виїзд з України. Близько 1,6 млн з них в'їхали до Росії. Понад 4,6 млн в'їхали до Польщі (водночас близько 2,5 млн повернулися в Україну). Найбільше біженців зі статусом тимчасового захисту

в Польщі (1 млн 169,5 тис.), далі йдуть Німеччина та Чехія (відповідно, 641,39 тис. та 373,82 тис.), Іспанія (119,74 тис.), Франція (87,97 тис.), Словаччина (78,11 тис.), Австрія (71,83 тис.), Велика Британія (70,5 тис.), Нідерланди (64,48 тис.) та Швейцарія (55,92 тис.).

За результатами дослідження МОМ, більшість ВПО планують після закінчення війни (або принаймні по завершенні активних бойових дій у рідних регіонах) повернутись до постійного місця проживання: 75,2% точно планують, 13,8% радше повернуться, ніж залишатися. Для багатьох актуальними є питання, чи буде куди повертатися, в якому стані перебуває їхнє житло. Певна частина ВПО, особливо з територій, де точаться активні бойові дії, наразі готується до тривалого перебування в інших регіонах, а можливо, й до еміграції. Так, 61% опитаних допускають, що можуть залишитися за кордоном, якщо війна затягнеться. Серед *причин повернення* називалися такі: безпечна ситуація у рідному місті (селі), возз'єднання з родиною, труднощі із пошуком житла або роботи.

Як зазначила професорка Н. Коваліско, за результатами опитування Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, 20% респондентів поверталися в Україну на короткий термін. *Причинами короткострокового повернення* є потреба забрати речі, вивезти близьких людей або домашніх тварин, перевірити цілість житла, побачитися з родичами тощо.

Не повернуться в Україну, найімовірніше, родини з дітьми, які підуть до школи або вступають до вишу за кордоном; ті, хто має вищу освіту, володіє іноземними мовами, добре забезпечений матеріально та є більш мобільним; люди, які до початку повномасштабної війни планували виїхати з України; ті, хто сезонно або постійно працював за кордоном; люди з інвалідністю, які отримують кращу соціальну та медичну допомогу за кордоном.

Міграційними викликами для України можуть бути: продовження бойових дій та воєнного стану в довготерміновій перспективі, що суттєво погіршить соціально-економічну й демографічну ситуацію в нашій країні; зростання рівня безробіття і навантаження на держбюджет, зумовлене необхідністю надання матеріальної допомоги як безробітним, так і іншим групам населення, в тому числі тим, хто втратив своє житло.

Завершуючи свій виступ, професорка Н. Коваліско наголосила, що вимушені внутрішні і зовнішні міграційні процеси актуалізують питання інституційної спроможності держави розв'язувати проблеми в цій сфері, застосовуючи комплексний підхід до розв'язання їх. Сьогодні в Україні має бути переглянута відповідність задекларованої політики у сфері міграції реальному стану речей. Важливим завданням нашої влади у повоєнний час має стати розроблення ефективної короткострокової й довгострокової соціальної політики щодо міграційних процесів, яка, зокрема, передбачатиме дієві заходи держави та місцевих громад, спрямовані на якомога скоріше повернення українських мігрантів/емігрантів у рідні домівки.

Безпосередньо дотичним до попереднього тематичного блоку круглого столу був виступ доктора соціологічних наук професора **Володимира Паніотто** (Київський міжнародний інститут соціології) «**Нові виміри соціальної диференціації і соціальне напруження**».

Доповідач наголосив, що джерелами соціального напруження та конфліктів в Україні в умовах війни з РФ та після її закінчення можуть бути: ставлення до російської культури (класика, пам'ятники, найменування вулиць); російська опозиція

владі («хорошие русские»); російська мова в Україні; статус «де був і що робив під час війни» та мігранти з менш розвинених країн.

У поствоєнній Україні, на думку В. Паніотто, може актуалізуватися ризик виникнення (як після Другої світової війни) суперечностей і нової соціальної диференціації за статусом «де був і що робив під час війни»: воював, став інвалідом; був в Україні; виїхав з України, був на окупованій території. Уже сьогодні в соціальних мережах і ЗМІ побутують звинувачення тих біженців, хто поїхав за кордон, у відсутності патріотизму; тих, хто на окупованій території, що вони вчасно не виїхали; тих, хто у безпеці, в розвагах і «нормальному» житті під час війни. Зазначені звинувачення корелюють із даними досліджень Соціологічної групи «Рейтинг», згідно з якими 59% опитаних українців вважають за необхідне суттєво обмежувати себе у розвагах і покупках; для 62% неприйнятно ходити в ресторани, ще для 62% неприйнятно купувати дорогі продукти, одяг.

Професор В. Паніотто вважає, що Україні в будь-якому разі загрожує неповернення біженців, їхнє таврування може тільки погіршити ситуацію, наближаючи нашу країну до демографічної трагедії. Якби Україна не переживала постійні катастрофи та еміграцію, її населення у 1990 році становило б не 51,6 млн, а 87,2 млн осіб. Доповідач навів невтішні висновки щодо демографічних перспектив України, яких дійшли автори дослідження, профінансованого Радою ЄС. Вони вважають, що населення нашої країни може скоротитися на 24–33% залежно від тривалості війни. Ефект буде особливо помітним для дітей та населення продуктивного віку. За несприятливих умов населення України може скоротитися до 25 млн.

Розмірковуючи про можливі причини соціального напруження у повоєнній Україні, професор В. Паніотто акцентує на дефіциті робочої сили, який значною мірою буде компенсуватися міграцією з менш розвинених країн, імовірно мусульманських, як це відбувається сьогодні у багатьох інших країнах, у тому числі європейських. Україна до цього поки не готова, і це одне з імовірних джерел конфліктів. Важливо, щоб соціологи передбачали можливі конфлікти, що порушують єдність країни, і розробляли рекомендації стосовно усунення чи пом'якшення їх.

«Проблемам трансформації політичних та правових інститутів післявоєнної України» був присвячений виступ доктора соціологічних наук професора *Ігоря Рушченка* (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Визначаючи вірогідні тренди розвитку політичної системи України по завершенню російсько-української війни, він наголосив, що соціальні зміни завжди відбуваються з урахуванням як суб'єктивних, так і об'єктивних обставин. На поточний момент, з погляду професора І. Рушченка, маємо три очевидні опори для подальшої трансформації політичних інституцій: 1) українська ціннісно-ментальна традиція, 2) власний досвід демократичного розвитку останніх десятиліть та 3) поточний європейський імператив. Останнє означає, що, набувши статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, Україна добровільно взяла на себе обов'язок відповідати Копенгагенським критеріям, у тому числі демонструвати стабільність установ, що гарантують демократію, верховенство права, забезпечення прав людини і захист меншин. Доповідач зазначив, що нині у політичних колах України існує «план перезапуску держави», який зводиться до структурних змін у системі державного управління, зокрема скорочення кількості міністерств з 20 до 12 та відповідне зменшення чисельності бюрократичного апарату. На його думку, Україна потребує також якісних змін у системі політичних відносин; існує нагальна необхідність усунути

суперечності між формою та змістом політичних інституцій, за сучасним фасадом яких криються архаїчні практики, непотизм, східні методи утримання влади через придушення опозиції, корупція в державному апараті і суто кримінальні практики.

Аналізуючи український досвід демократичних перетворень, професор І. Руценко навів такі приклади, як регулярні перевибори президента та вільні вибори до органів влади. Проте, як він зауважив, час від часу виникали авторитарні загрози, які й спровокували дві демократичні революції (2004–2005 та 2013–2014 років). Це сформувало модерну демократичну традицію всередині держави.

Як зазначив доповідач, українці завжди були європейцями з огляду на їхній менталітет, що є важливим підґрунтям для подальших політичних змін та вступу до ЄС.

У найближчій перспективі, на переконання І. Руценка, в нашій країні буде посилюватися роль безпекових інституцій, які стають чи не домінуючими в умовах боротьби за виживання українського народу. Він наголосив, що війна не тільки руйнує, а й дає імпульси для розвитку через мобілізацію сил нації. Маємо шанс для «перезапуску» політичних інституцій та закріплення нових структур, народжених війною. Треба звернути увагу на інститут національного спротиву, який через рух територіальної оборони і добровольчий рух призвів до ситуації соціальної фільтрації. У результаті викристалізувалися прошарки людей, для яких суспільне благо є вищим, ніж егоїстичні інтереси. Важливо після війни не втратити енергію мас і використати патріотичний рух для розбудови політичних і правових інституцій. Що стосується соціологів, то вони мають змінити тематику досліджень, спрямувавши їх на розв'язання проблем національної безпеки, які стосуються масових процесів. Маємо, зокрема, зосередитися на політичних практиках та сприяти очищенню їх від архаїчних неєвропейських нашарувань, котрі вихолощують будь-які політичні реформи і трансформації політичних інституцій.

Проблеми і перспективи формування української політичної нації були розглянуті у виступах докторки соціологічних наук професорки **Наталії Черниш** (Львівський національний університет імені Івана Франка) та доктора філософських наук члена-кореспондента НАНУ **Євгена Головахи** (Інститут соціології НАН України).

Так, професорка Н. Черниш у своїй доповіді «**Формування української політичної нації**» акцентувала увагу як на проблемі термінології (зокрема на визначенні понять «нація», «етнічна нація», «політична нація») та спробах емпіричного вимірювання досліджуваного нею процесу, так і, спираючись на дані сучасних соціологічних досліджень, на стані сформованості української політичної нації в період гострої фази російсько-української війни.

За визначенням Н. Черниш, політична нація — це політична спільнота, котра об'єднує всіх рівних перед законом громадян незалежно від етнічного та соціального походження, культурно-мовних, конфесійних особливостей, соціального й економічного статусу; це громадянська спільнота, що має свою територію і державу, де держава виступає засобом досягнення спільних національних цілей. На думку доповідачки, принциповим моментом є те, що політична нація вбачає в державі лише інструмент реалізації і гарантії права на своє самовизначення. Доповідачка наголосила, що формування української політичної нації є доволі тривалим процесом, який затягнувся на третину століття. Утім, сучасну Україну можна вважати політичною нацією, оскільки вона здобула незалежність і сформувала власну державу.

Серед емпіричних досліджень проблем формування української політичної нації, які здійснювались протягом останніх 20–25 років як вітчизняними, так і закордонними соціологами, Н. Черниш приділила особливу увагу тривалому (1994–2015) трендовому проекту, в реалізації якого взяли участь українські (в тому числі доповідачка) та американські науковці. Проект стосувався проблем становлення громадянської ідентичності мешканців України як стрижня української політичної нації. Цей процес до початку першої фази російсько-української війни був успішним, але повільним; він набув радикального пришвидшення внаслідок російської агресії.

Спираючись на дані низки українських соціологічних інституцій та думку провідних учених країни, Н. Черниш навела аргументи на користь тези про сформованість української політичної нації і водночас про перебіг цього процесу, ґрунтований на необхідності збройного захисту суверенітету і незалежності України. Найважливішим із них вона вважає однакості думок мешканців різних регіонів нашої країни щодо проголошення незалежності України, її приєднання до ЄС, вступу до НАТО, ставлення до Росії.

Свій виступ «**Війна і формування політичної нації в Україні**» *Євген Головаха* розпочав з тези про те, що війна і загальнонаціональний спротив російській агресії суттєво прискорили довготривалий історичний процес формування політичної нації в Україні. І саме політична нація, що почала поступово складатися в Україні, є головною метою російської агресії. Не традиційна етнокультурна атрибутика, яку навіть радянська влада не забороняла в обмін на політичне мовчання мас і слухняність місцевих еліт, а саме прояви політичної нації, що народжується, викликають ненависть російських неоімперців.

Доповідач зазначив, що, за результатами соціологічних досліджень, зокрема моніторингу суспільних змін, котрий проводять співробітники Інституту соціології НАН України, після розвалу Радянського Союзу українці кілька десятиліть жили переважно у стані політичної амбівалентності, невизначеності, соціально-політичної апатії. Війна призвела до стрімкої зміни цих рис масової політичної свідомості на протилежні, що, на думку Є. Головахи, сприятиме створенню суттєво оновленої політичної нації. Після початку активної фази українсько-російської війни масова політична свідомість в Україні змінилася більше, ніж за 30 років до цього, про що свідчать соціологічні дослідження, здійснені після 24 лютого 2022 року такими дослідницькими центрами, як Соціологічна група «Рейтинг», Київський міжнародний інститут соціології, Центр Разумкова, Інститут соціології НАНУ та ін.

Оцінюючи їхні результати, Є. Головаха доходить висновку, що сьогодні в Україні принципово змінилося ставлення громадян до своєї держави. Українці, нарешті, прийняли свою державу як таку, що заслуговує на повагу й високу оцінку. Розмірковуючи над питанням, як саме буде змінюватися українська політична нація після перемоги, доповідач зазначив, що має з'явитися нова ідея «українськості», яка буде формуватися на засадах сучасної європейської політичної культури та деліберативної демократії. Щодо проросійських сил, то вони, на думку Є. Головахи, залишаться маргінальним явищем. В оглядній історичній перспективі Україні доведеться жити у перманентному військово-політичному напруженні, але при цьому навчитися підтримувати умови для повноцінного життя і поступової розбудови сучасної європейської політичної нації.

Наступний тематичний блок круглого столу «**Проблеми політичної та культурної євроінтеграції України**» був представлений доповідями двох спікерів — док-

тора соціологічних наук професора *Павла Федорченка-Кутуєва* (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського») та доктора соціологічних наук професора *Віктора Степаненка* (Інститут соціології НАН України).

Професор *П. Федорченко-Кутуєв* у своїй доповіді «**Проблеми політичної та культурної євроінтеграції України у контексті її повоєнного відновлення**» зазначив, що тематика європейської інтеграції для українського суспільства є, з одного боку, надзвичайно актуальною, з іншого — вона неймовірно безмежна. Це зумовлено конче важливим питанням «цивілізаційного вибору» українського суспільства та молодій українській державі. Як відповідь на це питання доповідач навів результати досліджень, здійснених Соціологічною групою «Рейтинг». Так, згідно з опитуванням, що було проведено 22 лютого 2022 року, вступ України до ЄС підтримали 68% респондентів, були проти — 24%. 30 березня цього ж року вступ нашої країни до ЄС підтримали вже 91% опитаних, були проти — 4%. Водночас підтримка українцями вступу до НАТО зросла із 62% до 76% з 22 лютого по 1 березня; відповідно, частка тих, хто не підтримує вступ України до НАТО, зменшилася з 30% до 9%. Ці цифри яскраво демонструють консолідацію українського суспільства після широкомасштабного вторгнення РФ на користь вибору нашими співвітчизниками європейського вектора розвитку. Професор П. Федорченко-Кутуєв зазначив, що цей вибір зумовлений, у тому числі, географічно, оскільки Україна розташована між Російською Федерацією, країною-агресором, і Європейським Союзом. Тут вибір є чітким: або бути знищеними, або приєднатися до Європейського Союзу і до євроатлантичних інституцій, аби зберегти себе і дати українському суспільству шанс на модернізацію в мирний час. Для реалізації цього шансу, зазначив доповідач, нам потрібна держава, що сприятиме розвитку, тобто автономна, сильна, яка водночас веде постійний діалог із суспільством; держава, яка орієнтується на розбудову демократичної, а не деспотичної політичної інфраструктури; держава, яка існує у політичному середовищі демократії і не просто толерує це середовище, а всіляко його культивує і підтримує. З погляду професора, неймовірно велику роль у розбудові такої держави відіграє громадянське суспільство, здатність українців до самостійних дій, агентність українського суспільства, волонтерський рух. Величезний сплеск суспільної енергетики, зумовлений війною з РФ, необхідно зберігати і культивувати в мирний час. Це допомагатиме Україні рухатися в бік Європи політично, культурно, інтелектуально, що неможливо без реформування зазначених сфер суспільного життя.

Завершуючи свій виступ, професор П. Федорченко-Кутуєв наголосив, що приєднання України до Європейського Союзу може бути каталізатором певного оновлення й модернізації самої цієї інституції. Що ж до України, то на шляху до ЄС нашої державі та суспільству потрібно культивувати здатність до критичного мислення, бути уважними до соціальних проблем та конфліктів і здатними розв'язувати їх. Героїзм українського народу в захисті від агресії РФ демонструє, що ми можемо досягти успіху на шляху європейської інтеграції, яку шановний доповідач інтерпретує як шлях до модерну, як успішну модернізацію, яка не повинна закінчуватися — *open ended process*.

В. Степаненко у своєму виступі наголосив, що набуття нашою країною статусу кандидата на членство в ЄС 23 червня 2022 року є важливим офіційним визнанням європейської історичної долі й тривалих євроінтеграційних прагнень українського

народу. Особлива суспільно-політична значущість цього визнання полягає в тому, що Євросоюз уперше в історії ухвалив рішення щодо євроінтеграції країни, де йде війна, а частина її територій тимчасово окупована. Можна сказати, що російсько-українська війна стала певним каталізатором реалізації євроінтеграційних прагнень для України. Водночас це є результатом сталої динаміки розвитку самого українського суспільства від часу проголошення державної незалежності 1991 року. Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України показують, що вже у 2000-му більшість респондентів (56%) позитивно сприймали перспективу вступу України до Європейського Союзу. Щоправда, у тому самому опитуванні чимала частка респондентів (41%) також позитивно сприймали й ідею приєднання України до союзу Росії та Білорусі. У ситуації такої геополітичної амбівалентності масової свідомості від кінця 1990-х років можна припускати, що позитивне сприйняття європейської перспективи для багатьох людей здебільшого асоціювалося з привабливістю суспільного становища країн Європи, зокрема їхнього високого економічного розвитку порівняно з Україною. Проте події, що розгорнулися восени 2013 року, а саме Євромайдан, Революція Гідності, окупація Криму та частини Донбасу з боку РФ і війна проти України, яка розпочалася навесні 2014 року, виявилися переломними для формування однозначності проєвропейського вибору українського суспільства. При цьому в контексті російсько-української війни можна стверджувати, що наразі вже йдеться і про усвідомлений ціннісний та цивілізаційний вибір для більшості українського суспільства.

Разом з тим найпроблемнішим аспектом європейської інтеграції України залишається правова царина — правова культура, питання справедливості та судочинства. Утвердження верховенства права з його передумовою рівності всіх громадян перед законом, дієвість по-справжньому незалежної судової гілки влади, ефективність інститутів правопорядку та судочинства у відстоюванні прав і свобод громадян, а також широкий доступ громадян до справедливості й нині належать до найактуальніших викликів у процесах євроінтеграції та демократичної трансформації в Україні, започаткованих із проголошенням державної незалежності країни 1991 року.

У цьому сенсі українське громадянське суспільство, на думку доповідача, значно випереджає у своєму європейському розвитку державну бюрократію і так звані політичні еліти. Останні є фрагментованими, незрідка безвідповідальними й у своїй перманентній політичній конкуренції все ще не здатними виробити єдиний раціональний консенсус щодо безособових та усталених правил гри, тривких інститутів і верховенства права як для самих себе, так і для суспільства в цілому. Як правило, після чергової перемоги на виборах певної політичної сили її представники діють радше за сценарієм «своїм та друзям — усе, а іншим та політичним ворогам — закон», аніж за формулою «закон — один для всіх». Водночас вся система права підлаштовується під нову владу і використовується нею. Цим, наприклад, пояснюється те, що гостра критика та невдоволення судовою системою з боку політичної опозиції часто зникає, коли вона сама приходить до влади й коли їй стає вигідним використовувати суди у своїх інтересах: у новітній українській історії найбільш показові кейси політичної ангажованості судів стосуються, приміром, Печерського районного та Окружного адміністративного судів у місті Києві. Такі еліти, зорієнтовані на отримання різних видів ренти від свого владного становища, зацікавлені у збереженні нинішніх, здебільшого фасадних інститутів (навіть за всієї їхньої неефектив-

ності) та неформальних правил гри. Відтак коли принаймні частина вітчизняних провладних еліт та державної бюрократії не зацікавлена у справжніх реформах, у тому числі європейських модернізаційних, зберігаються великі й цілком реальні ризики імітації чи саботажу таких реформ, а отже, й самих євроінтеграційних процесів. Єдиною протиположною цьому у поствоєнній перспективі є активна проєвропейська позиція вітчизняного громадянського суспільства, відповідальних громадян та міжнародних демократичних партнерів України.

У межах останнього тематичного блоку круглого столу «**Ціннісні зрушення у післявоєнній Україні: можливі напрями та суб'єкти**» своє бачення розвитку цього процесу представив академік НАНУ *Віль Бакіров*.

Аналізуючи стан ціннісної свідомості українців у довоєнний період, доповідач звернувся до даних соціологічних досліджень, здійснених провідними соціологічними установами країни: ІС НАН України, Центром «Соціальний моніторинг», Соціологічною групою «Рейтинг», КМІСом та ін. Якщо виходити з концепції американського соціолога Р. Інглгарта про тренд від «матеріалістичних» до «постматеріалістичних» цінностей, то результати досліджень цих установ свідчать, що українці перед війною залишалися переважно в зоні «матеріалістичних» цінностей. Серед дорослого населення України лишень 5% були постматеріалістами, тобто українці значно більше були зорієнтовані на «самовиживання», ніж на «самореалізацію». Упродовж 30 років синдром безпеки незмінно домінував. Проте ціннісні орієнтації українців суттєво відрізнялися у різних вікових групах, регіонах, соціальних верствах. Ця гетерогенність виявлялася також у ціннісному виборі на користь західної чи «антизахідної» цивілізації. Після подій 2014 року, зазначив академік В. Бакіров, суспільство обрало прозахідний цивілізаційний вектор.

Російська агресія виявилася страшним випробуванням для України. Такого масштабу катаклізми, наголосив доповідач, не можуть не позначитися на світосприйнятті людей, їхніх цінностях. Уже зараз можна впевнено говорити, що ціннісна свідомість українців буде набагато більш гомогенною, передусім щодо її цивілізаційного виміру; відбудеться ціннісна консолідація навколо європейського вибору, у ставленні до Росії; зменшиться значущість патерналістських цінностей, підвищиться вимогливість до владних еліт, зросте цінність участі в управлінні державою і громадою, нетерпимість до корупції, зловживань владою, нехтувань правами людей. Водночас може з'явитися загроза зменшення цінності толерантності як такої, зростання радикальної нетерпимості до політичного інакомислення, інших культурних, конфесійних, етнічних позицій та ідентичностей.

На думку академіка В. Бакірова, війна зруйнує чимало родинних, дружніх, суспільських стосунків. Тому набуде більшої ваги ціннісний синдром «соціального комфорту», безумовний пріоритет збережеться за ціннісним синдромом «безпеки». Марно очікувати, що одразу після війни актуалізуються духовні потреби, потреби самовдосконалення; у свідомості більшості людей домінуватимуть «матеріалістичні» цінності. Усе це може уповільнити модернізацію країни та її відновлення. Соціологи мають ідентифікувати й досліджувати ці наслідки війни, пропонувати програми і технології відповідної протидії.

Долучаючись до дискусії з приводу питань, що обговорювалися учасниками круглого столу, докторка соціологічних наук професорка *Алла Лобанова* (Криворізький державний педагогічний університет) говорила про «**Запит на соціологічну рефлексію у післявоєнний час**».

Вона наголосила, що соціологи, яким властиве прогнозне мислення, як ніхто інший, розуміють, що український народ, згуртувавшись перед російською агресією, захистить свою незалежність і право на самостійний вибір європейського шляху. У зв'язку з цим у суспільстві зростатиме запит на соціологічну рефлексію. З огляду на це перед українськими соціологами сьогодні постають нові завдання, які можуть бути розв'язані завдяки:

по-перше, систематичному моніторингу громадської думки щодо різноманітних проблем життєдіяльності українського суспільства;

по-друге, підвищенню уваги до історії соціології, зокрема до української соціологічної спадщини, яка недостатньо досліджена вітчизняними соціологами й практично не адаптована до сучасних проблем українського суспільства. При цьому професорка А. Лобанова акцентувала увагу на творчих доробках Богдана Кістяківського, В'ячеслава Липинського, Сергія Подолинського, Михайла Грушевського, Івана Франка та інших вітчизняних науковців та письменників. Вона згадала пророцтва Микити Шаповала, котрий ще на початку минулого століття передбачав неминучість російської агресії;

по-третьє, подальшому розвитку соціології війни. Після анексії Криму та тимчасової окупації частини Луганської та Донецької областей Росією у цій галузі соціологічного знання активно працювали такі українські дослідники, як Світлана Хобта, Ігор Рущенко, Ілля Кононов та інші. Між тим нові реалії, а саме повномасштабне вторгнення РФ на територію України, поставили нові проблемні питання, відповіді на які може дати соціологія війни;

по-четверте, активізації уваги до інвайронментальної соціології. Масштабних соціологічних досліджень потребують проблеми виживання населення в умовах екоциду і відтворення соціально-екологічного балансу в умовах екологічної катастрофи, яка є наслідком російської агресії в Україні. У цьому контексті актуалізуються дослідження у царині соціології міста, адже руйнація міської інфраструктури, здійснена російськими загарбниками, потребує принципово нових підходів до містобудування, конфігурації міського простору з урахуванням можливих у майбутньому агресивних військових дій сусідньої країни;

по-п'яте, розвитку соціологічної освіти, її методологічного та методичного забезпечення. Необхідно сформувані новий освітній соціологічний контент, який інтегруватиметься в європейські наукові цінності і буде відокремлений від радянської та російської наукової традиції. Такий підхід потребує нових підручників, навчально-методичних посібників із соціології, зорієнтованих на підготовку критично мислячих фахівців-соціологів, чия громадянська позиція уґрунтована на загальнолюдських цінностях.

Завершуючи короткий виклад змісту доповідей та виступів учасників круглого столу «**Українське суспільство після перемоги**», зазначимо, що повний текст цих доповідей буде опубліковано у форматі наукових статей у фаховому виданні «*Український соціологічний журнал*» за 2022 рік.

Маємо наголосити, що круглий стіл, який відбувся 5 липня 2022 року, лише започаткував експертне обговорення можливого стану соціальних, політичних, культурних, соціально-психологічних параметрів українського суспільства у поствоєнний час. Продовження обговорення цих та інших проблем життєдіяльності українського соціуму після перемоги планується здійснити на засіданнях секцій,

круглих столів, дискусійних панелей XXII Міжнародної наукової конференції «**Харківські соціологічні читання**», яка запланована на 3–4 листопада 2022 року. Організаторами конференції є Харківське відділення Соціологічної асоціації України та соціологічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Темою конференції обрано: «**Соціологія на війні: місія та соціальна відповідальність науки**».

Отримано 23.09.2022